

УДК 39,811.161

UDC

DOI: 10.17223/18572685/82/14

Володимир Гнатюк – дослідник традиційної культури як соціальної “прабатьківщини” націоналізму

М.В. Кирчанів

Воронезький державний університет,
Росія, 394000, Воронеж, Університетська пл. 1
E-mail: maksym_kyrchanoff@hotmail.com

Авторське резюме

Мета статті – аналіз досліджень Володимира Гнатюка, присвячених традиційній русинській культурі початку ХХ століття у контекстах історії ідей та інтелектуальної історії. Автор аналізує сприйняття традиційної культури в українському академічному дискурсі першої чверті 20 століття. Новизна дослідження полягає у аналізі спадщини В. Гнатюка у контекстах вивчення традиційних аграрних селянських товариств як соціальної прабатьківщини націоналізму. У статті проаналізовано 1) загальні погляди В. Гнатюка на русинів та русинську культуру; 2) основні напрями та прояви традиційної селянської культури русинів у текстах В. Гнатюка; 3) прояви традиційності та релігійності у культурі, описаній В. Гнатюком як етнографом; 4) соціальні чинники, які впливали на розвиток народної культури русинського селянства у сприйнятті У. Гнатюка; 5) незначний рівень соціальних змін, що фіксував В. Гнатюк, як чинник стабільного та консервативного розвитку традиційної культури русинського селянства. У статті також показано роль Володимира Гнатюка в інтеграції русинів до українських контекстів, що дозволило українським інтелектуалам уявити русинів як етнічну підгрупу українців. Результати дослідження дозволяють припустити, що дослідження Володимира Гнатюка не лише описували традиції та побут русинського селянства, а й стали унікальним історичним джерелом, яке фіксувало традиційну народну культуру як культуру мовчазної більшості, відображаючи умови, що передують появі сучасної (модерної) національної ідентичності.

Ключові слова: Русини, селянство, етнографія, Володимир Гнатюк, традиційні спільноти, селянська культура, модернізація

Владимир Гнатюк – исследователь традиционной культуры как социальной «прародины» национализма

М.В. Кирчанов

Воронежский государственный университет,
Россия, 394000, Воронеж, Университетская пл., 1
E-mail: maksym_kyrchanoff@hotmail.com

Авторское резюме

Цель статьи – анализ исследований Владимира Гнатюка, посвящённых традиционной русинской культуре начала XX в. в контекстах истории идей и интеллектуальной истории. Автор анализирует восприятие традиционной культуры в украинском академическом дискурсе первой четверти XX в. Новизна исследования состоит в анализе наследия В. Гнатюка в контекстах изучения традиционных аграрных крестьянских обществ как социальной прародины национализма. В статье проанализированы: 1) общие взгляды В. Гнатюка на русинов и их культуру; 2) основные направления и проявления традиционной крестьянской культуры русинов в текстах В. Гнатюка; 3) проявления традиционности и религиозности в культуре, описанной этнографом; 4) социальные факторы, которые влияли на развитие народной культуры русинского крестьянства в восприятии В. Гнатюка; 5) незначительный уровень социальных изменений, который фиксировал В. Гнатюк как фактор стабильно консервативного развития традиционной культуры русинского крестьянства. Также показана роль В. Гнатюка в интеграции русинов в украинские контексты, что позволило украинским интеллектуалам вообразить русинов как этническую группу украинцев. Результаты исследования позволяют предположить, что исследования В. Гнатюка не только описывали традиции и быт русинского крестьянства, но и стали уникальным историческим источником, который фиксировал традиционную народную культуру как культуру молчаливого большинства, отражая условия, предшествующие появлению современной идентичности.

Ключевые слова: русины, крестьянство, этнография, Владимир Гнатюк, традиционные сообщества, крестьянская культура, модернизация

Volodymyr Hnatiuk-a researcher of traditional culture as a social “ancestral homeland” of nationalism

Maksym W. Kyrchanoff

Voronezh State University,
Russia, 394000, Voronezh, Universitetskaya sq. 1
E-mail: maksym_kyrchanoff@hotmail.com

Abstract

The study examines Volodymyr Hnatiuk's research on traditional Rusin culture in the early twentieth century through the lenses of the history of ideas and intellectual history. It analyzes the reception of traditional culture within Ukrainian academic discourse during the first quarter of the twentieth century. The novelty lies in the analysis of Hnatiuk's scholarly legacy within the framework of traditional agrarian peasant societies as the social ancestral homeland of nationalism. The article investigates: (1) Hnatiuk's general views on Rusins and their culture; (2) the principal themes and expressions of traditional Rusin peasant culture in his ethnographic writings; (3) manifestations of traditionalism and religiosity in the culture he documented; (4) the social factors he identified as shaping the folk culture of the Rusin peasantry; and (5) the minimal degree of social change he recorded, which he interpreted as contributing to the stable, conservative development of traditional Rusin peasant culture. The article further demonstrates Hnatiuk's role in integrating Rusins into broader Ukrainian cultural and intellectual frameworks, thereby enabling Ukrainian intellectuals to conceive of Rusins as an ethnographic component of the Ukrainian people. The findings suggest that Hnatiuk's ethnographic work not only documented the traditions and daily life of the Rusin peasantry but also constitutes a unique historical source—one that preserves traditional folk culture as the culture of the silent majority and illuminates the conditions that preceded the emergence of modern national identity.

Key words: Rusins, peasantry, ethnography, Volodymyr Hnatiuk, traditional communities, peasant culture, modernization

Введення

На початку ХХ століття Європу охопили процеси політичної модернізації, найважливішим результатом якої став націоналізм. Модернізаційні процеси протікали вкрай нерівномірно. Ряд регіонів модернізувався і змінювався повільніше, ніж інші, більш успішні,

території. Серед аутсайдерів економічної та політичної модернізації виявились периферійні регіони Центральної та Східної Європи, населені слов'янськими групами без яскраво вираженої та чітко сформульованої національної ідентичності.

Такою маргінальною групою, яка повільніше за інших вступала на шлях політичної модернізації та трансформації в сучасну націю, були русини. До початку ХХ ст. академічним вивченням русинів займалися українська, російська, словацька, чеська, румунська та угорська гуманітарні науки, які перетворили русинів на об'єкт етнографічних та мовних досліджень. Відмінною особливістю подібного підходу було те, що русини сприймалися в різних національних системах координат, а мовна та культурна специфіка, властива русинам, нерідко ігнорувалась або сприймалася як етнографічна особливість тієї чи іншої групи, яка претендувала на те, щоб русини були її етнографічною підгрупою.

На початку ХХ століття та впродовж 1920–1930-х років вивченням русинів, як спільноти, чий розвиток відрізнявся і характеризувався домінуванням і переважанням традиційної культури, а етнічність представляла унікальний приклад збереження архаїчних образів у духовній культурі, займалося кілька великих європейських істориків [26], включаючи Філарета Колесу [18], Осипа Роздольського [24], Юліяна Тарновича [25] та Пьотра Богатирьова [2; 5]. Серед них особливу роль грав український етнограф Володимир Гнатюк, якому належить низка фундаментальних досліджень, сфокусованих на етнічних та культурних особливостях русинського населення. Важливість академічної спадщини В. Гнатюка полягає в тому, що йому вдалося зафіксувати традиційну і народну культуру русинського населення напередодні процесів динамічної модернізації, які фактично із запізненням призвели до трансформації русинів з традиційної групи з неповними соціальними структурами в сучасну націю.

У центрі авторської уваги у статті будуть питання сприйняття русинів та русинської культури у спадщині Володимира Гнатюка. Метою автора є вивчення спадщини В. Гнатюка через призму фіксації пізньої традиційної та архаїчної русинської аграрної селянської культури. Завданнями статті є 1) вивчення сприйняття традиційної культури русинів в текстах В. Гнатюка; 2) виявлення особливостей, що приписувалися В. Гнатюком, як носієм високої культури освічених класів останньої чверті 19 – початку 20 ст., культурним традиціям русинів як етнічного та культурного об'єкта, вивченням якого він займався; 3) виявлення системних характеристик русинської культури в її традиційній формі, які приписувалися їй в текстах В. Гнатюка. Таким чином, аналізуючи внесок В. Гнатюка у вивчення русинів та його

культури вчений може бути визначений як один із основоположників сучасних русинських академічних студій, і навіть інтелектуал, який зробив значний внесок у процесі винайдення і уявлення русинів як окремої групи, чим пізніше скористалися представники русинського національного руху.

Методологія та історіографія

Методологічно стаття ґрунтується на принципах та досягненнях сучасної міждисциплінарної історіографії. Спадщина В. Гнатюка у контекстах вивчення русинів та русинської культури аналізуються через призму історії ідей, археології ідей, інтелектуальної історії, нової культурної та соціальної історії. Вивчаючи русинів, В. Гнатюк задовольняв запит українського суспільства на володіння власним етнографічним гуманітарним знанням. Спадщину В. Гнатюка ми можемо аналізувати через призму соціальної та культурної історії, оскільки його роботи зафіксували архаїчні аграрні відносини та традиції, які пізніше втратили своє значення, ставши жертвами процесів модернізації. Модернізація призвела до асиміляції традиційних форм, їх маргіналізації та підміни більш модерновими та сучасними аналогами.

У цьому контексті роботи В. Гнатюка насамперед становлять інтерес у контекстах культурної та соціальної археології, оскільки фіксують колективні уявлення про одну з пізніших чи навіть останніх традиційних спільнот Європи, що існувала на території її внутрішньої східної периферії. Аналізуючи спадщину В. Гнатюка, ми можемо інтерпретувати його роботи як інтелектуальну форму винайдення традицій та уявлення спільнот. Сам того, не усвідомлюючи В. Гнатюк, зробив значний внесок у становлення русинської ідентичності, оскільки забезпечив останню необхідним етнографічним та мовним матеріалом, що дозволило пізнішим активістам русинського руху інтерпретувати групу, до якої вони належали, як уявлену політичну спільноту.

Вивчаючи академічну спадщину В. Гнатюка, сфокусовану на проблемах русинської історії та культури, ми можемо інтерпретувати останню через призму нової соціальної історії оскільки В. Гнатюк фіксував унікальні соціальні інституції та відносини, які фактично завершували своє існування на периферійних територіях Східної Європи, оскільки не могли ефективно та успішно протистояти ні соціальним, ні культурним новаціям, ні новим модерним ідентичностям та національним проектам тих груп, які модернізувалися та відносно динамічно трансформувалися у політичні нації. У цій ситуації В. Гнатюк фіксував загальні форми селянських архаїчних інституцій та відносин, а також ті ідентичності, які формувалися у їх межах. В історіографії

націоналізму такі відносини та інститути вивчаються [29], але в дещо іншій, не в східно-європейській внутрішній периферійній, географії [30]. Вивчення істориками проблем соціальної історії селянства та сприйняття селян як основи формування та подальшого розвитку націоналізму [33] універсалізувало підходи до аналізу домодерних груп та спільнот [37], що дозволяє інтегрувати результати таких досліджень у русинські контексти. Спадщина В. Гнатюка може сприйматися у контекстах міждисциплінарної історіографії як важливий епізод в інтелектуальній культурній та соціальній історії внутрішніх європейських периферій.

Проблемам ролі В. Гнатюка у вивченні русинів через призму їхнього сприйняття як периферійної спільноти з традиційною аграрною ідентичністю присвячено кілька досліджень, але історіографія залишається незначною, оскільки етнографічні аспекти академічної спадщини вченого вивчені краще. Для деяких українських істориків характерний міждисциплінарний підхід та спроби вивчення ролі В. Гнатюка через деконструкцію його внеску, що локалізує умовно «русинські» тексти вченого в дискурсі інтелектуальної історії та історії ідей [22], хоч і для таких досліджень характерна деяка модернізація минулого та спроби інтегрувати русинів як об'єкт вивчення в канон мультикультуралізму [23].

Дослідження про В. Гнатюка як дослідника традиційної русинської культури напередодні модернізації характеризується одностороннім характером дослідницького підходу або зовсім ігнорують проблему, підміняючи її не академічним, але ідеологічним нарративом, що, наприклад, відноситься до статей російського історика М. Дронова [17], в історіографічному огляді якого Ентоні Сміт і російський історик А. Міллер є сусідами, хоча їх сприйняття націоналізму методологічно різні. М. Дронов використовує редуccionізм, зводячи проблеми домодерної ідентичності виключно до ролі християнства як системного чинника, ігноруючи роль інших архаїчних інститутів та відносин, які фактично були маркерами самосвідомості.

Необґрунтованим є припущення і про те, що русини могли мати кілька ідентичностей. Якщо для русинів була характерна регіональна та конфесійна ідентичності, то припущення про те, що вони як представники традиційного суспільства мали й етнічну ідентичність, є явною модернізацією історії, тому що в історіографії домінує думка про те, що національна та етнічна ідентичності – сучасні конструкти, які не могли історично і соціально виникнути у традиційному суспільстві. Таким чином, співіснування різних думок щодо сприйняття русинів в академічному дискурсі В. Гнатюка свідчить про те, що тема себе не тільки не вичерпала, а й потребує подальшого міждисциплінарного вивчення.

Володимир Гнатюк як дослідник соціальної та культурної етнографії русинів

Як етнограф В. Гнатюк вивчав, фіксував, систематизував та каталогізував серед русинів ті форми культури, які можуть бути визначені як традиційні. Географія наукової діяльності Володимира Гнатюка була відносно великою. Вчений проводив свої дослідження у різних периферійних регіонах Імперії Габсбургів, розпочавши з Бучацького повіту Королівства Галичини та Володимерії – одного з адміністративних районів Австро-Угорщини. У наступні роки активність дослідника розгорталася на території аграрних та сільських внутрішніх периферій Косівського, Бучацького, Монастирського, Старосамбірського, Стрийського, Надвірнянського повітів, а також на Берегівщині й Пряшівщині. У другій половині 1890-х та протягом першої половини 1900-х Володимир Гнатюк проводить польові етнографічні дослідження на Закарпатті. Таким чином, основними територіями, де В. Гнатюк вивчав місцеве населення, яке мало слов'янську традиційну ідентичність, були історичні та культурні регіони Угорської Русі та Королівства Галичини та Володимерії.

Вивчаючи русинське населення через призму його соціальних переваг, зафіксованих у фольклорі як архаїчної та традиційної культурної форми, В. Гнатюк проектував на об'єкт своїх академічних студій стереотипи, які існували в академічному співтоваристві, подібно до того, як до нього та в його час професійні чиновники-бюрократи також фіксували факти, пов'язані з народними масами, але робили це з іншими цілями. Отже, описові стратегії В. Гнатюка ґрунтувалися на універсальній дихотомії, описаній у сучасній історіографії. Якщо історики виділяють співіснування соціальних культур, представлених «голоси селян» та «тексти бюрократів» [35], то В. Гнатюк фактично діяв у близькій системі координат, але з іншим розподілом ролей, виступаючи щодо селян не як чиновник, а як професійний етнограф, який фіксував і описував ті архаїчні культурні форми, які на той час зберігалися і функціонували серед русинського населення.

Професійні етнографи початку 20 століття, по-перше, не дуже відрізнялися від наступних поколінь істориків націоналізму, які визначали домодерні та переважно соціально селянські та економічно аграрні групи як умовні прабатьківщини націоналізму, відому як Рурітанія [32], і, по-друге, могли щодо таких угруповань вважати, що «пригнічені класи доіндустріального суспільства вважалися здатними або на пасивне засвоєння культурних субпродуктів, що виробляються панівними класами, або на несміливу і половинчасту культурну самостійність, або на таке ставлення до культури, яке

фактично виводить їх за її межі» [6: 39]. Володимир Гнатюк у своїх дослідженнях фіксував не просто форми народної культури селян, а й елементи соціальної археології традиційної культури, яка на той час вже була приречена на поступову ерозію та відмирання [27], оскільки не могла ефективно протистояти модернізації, хоча від останньої русинів рятувала периферійність їхньої території та її фрагментація, які суттєво уповільнювали процеси їх трансформації з аграрного та селянського суспільства до якісно та змістовно іншого типу соціальної організації. Аналізуючи культурні форми життя русинів, етнографи початку ХХ ст. знаходили серед них пасивне освоєння культурного продукту, який їм пропонувався переважно духовенством, та спроби культурної самостійності на рівні автономного від нових віянь існування традицій, що передбачало й відокремлене існування русинів від інших культурних норм (високих та низьких конкурентних культур, які перебували в процесі націоналізації та модернізації), яких вони елементарно не потребували.

Хоча сучасна для В. Гнатюка русинська культура була переважно традиційною, архаїчною та селянською, тобто народною, він вважав, що в період Високого та Пізнього Середньовіччя та Ранняго нового часу русини були носіями іншої культурної традиції [13], заснованої, як і всі інші культури тієї історичної епохи, на одночасному співіснуванні та паралельному співрозвитку «високої» та «низької» культур. Ступінь фіксації цих двох моделей культури в письмових джерелах різні, але, ймовірно, правий К. Гінзбург, наголошуючи, що «бідність свідчень про пригнічені класи минулого – перша перешкода, з якою зустрічаються дослідники» [6: 31].

Русини до початку ХХ століття належали до периферійних спільнот з переважанням традиційної культури. Русини були близькі до таких спільнот, де «етнічні групи не збігалися з контрастними економічними системами та чіткими та стійкими політичними групами» [28]. У результаті русини, які проживали на території кількох імперій, виявилися групою в перехідній зоні, де етнічні кордони були виражені слабо, а стратифікація мала локальний характер традиційної аграрної економіки. Проблема для русинів полягала в тому, що вони були змушені перебувати в такій культурній та хронологічній зоні довше ніж інші соціально подібні спільноти, які на той час встигли культурно та політично мутувати у нації [38], хоча стартові умови такого транзиту були не менш архаїчними та традиційними ніж у русинів.

Якщо та культура, яка фіксувалася на початку 20 століття, була традиційною, відображаючи різні форми народного життя [14], то щодо тієї культури, яка їй історично та хронологічно передувала, учений вважав, що вона була радикально іншою. Аналізуючи традиційність,

дослідником якої став В. Гнатюк, наголосимо, що він фіксував аграрний селянський тип традиційності, який радикально відрізнявся від інших домодерних культур [1], простором побутування яких були міські простори. В. Гнатюк наголосував, що змістовно русинська культура, її форми та інституційні традиції відтворення, які він та його колеги фіксували на початку 20 ст., була переважно традиційною та селянською, але їй передували інші культурні форми.

На початку 19 ст. русини, на думку У. Гнатюка зберігали свою літературну традицію, представлену переважно духовними текстами народною мовою. Зміну культурних парадигм та відмирання «високої» культури В. Гнатюк інтерпретував у контекстах політичних та соціальних змін, які призвели не лише до появи нового покоління активістів, прихильників «язичія», а й фактично сприяли маргіналізації тих мовних форм та норм, які використовувалися в попередні десятиліття, що стимулювало зміну їхньої культурної локалізації у напрямі «низької», тобто традиційної та аграрної культури. Ці трансформації В. Гнатюк пояснював як політикою мадяризації, так і соціальними трансформаціями у регіональному суспільстві.

На думку В. Гнатюка, відсоток русинів, які могли здобути освіту, були змушені навчатися в урбанізованих регіонах Угорщини [7], звідки, здобувши освіту, вони поверталися в русинські села, що змушувало їх контактувати з носіями народної культури. Подібна форма комунікації не була унікальним і винятковим явищем, характерним лише для русинів. Аналогічні тенденції мали європейський характер [31], що вело до націоналізації традиційних домодерних аграрних культур та їх трансформації у сучасні соціально гетерогенні та національні. Історична динаміка нової історії сприяла маргіналізації русинських територій, які виявились розділеними між кількома державами, що призвело до маргіналізації високої культури русинів у конкуренції з польською та угорською, а також (меншою мірою) зі словацькою культурою. Російський історик та культуролог І.В. Кондаков визначає такий тип культури, яка історично втратила свій статус, перетворившись на об'єкт маргіналізації та витіснення на соціальні периферії, як «забуту» чи «зняту» культуру [19].

У такій ситуації народна культура русинів, як і інші селянські культурні форми ранньомодерної да модерної доби [34], актуалізувала власну стабільність, яка фактично виключала «зміни функцій етнографічних явищ у галузі матеріальної та духовної культури» [4: 203], що консервувало соціальні відносини та інституції на рівні аграрної периферії. Тенденції консервації культури, у рамках якої «народні обряди та звичаї цілком життєві» [3: 93], посилювалися одночасним співіснуванням кількох умовних центрів тяжіння носіїв русинської

народної культури, оскільки процеси трансформації русин із селян в націю протікали вкрай уповільнено проти аналогічними процесами сусідніх товариств. «Висока» писемна традиція у народній культурі русинського населення, яку описував В. Гнатюк була не тільки маргіналізованою, а й підміненою іншими образами, заснованими на легітимації та виправданні стихійного народного та селянського насильства [11] проти носіїв високої культури, що стимулювало позитивну міфологізацію та ідеалізацію фактично девіантної поведінки, носіями та виразниками якої були опришки [8; 9], які стали героями народної традиції, заснованої на неприйнятті та запереченні держави та її інститутів як штучних та чужих традиційним формам ідентичності, заснованим на народній культурі.

Доступ до народної культури утруднений, оскільки «сфера її побутування – усна традиція, яка дуже рідко, у якихось виняткових випадках привертала до себе увагу та фіксувалася сучасниками» [21: 5]. Володимир Гнатюк був серед тих інтелектуалів, які таку культурну модель і намагалися зафіксувати, публікуючи тексти, що виникли в народній культурі [12], оскільки саме вони фіксували різні соціальні стратегії та форми поведінки, характерні для опришків. Опришки були носіями народної культури, хоча не вони визначали основні вектори і траєкторії її функціонування. Вони були однією з груп, яка історично склалася в рамках культурної моделі «безмовної більшості» [16].

Така культура відрізнялася стійкою стабільністю, що дозволила їй існувати не лише протягом Середніх віків, а й зберегтися до початку ХХ ст., оскільки периферійні регіони, де вона домінувала, виявилися виключеними з індустріалізації і, як результат, націоналістичної модернізації. У цьому контексті В. Гнатюк фіксував серед русинів не просто і не лише традиційну аграрну культуру селян, а й культуру соціально активного типу, здатну реагувати як на внутрішні, так і на зовнішні виклики, хоча діапазон таких реакцій був не дуже широкий, обмежуючись насильством.

Народна культура, яку описував В. Гнатюк, відрізнялася переважно релігійним характером. Деякими етнографами, сучасниками В. Гнатюка, наголошувалося, що народна культура змінюється одночасно із соціальними трансформаціями [2. С. 76], але динаміка розвитку русинських спільнот, навпаки, відрізнялася консервативною стабільністю, характерними рисами якої були відсутність як змін [40: 30–32], а й самого соціально санкціонованого запиту ними із боку культурно консервативної більшості. В. Гнатюком на початку ХХ ст. фіксувалося існування серед русинського населення народних легенд [10], які мали біблійне походження. Така культура була оригінальною і винятковою для русинів, оскільки суспільства середньовіччя і нового часу мали ідентичності, які «не можуть бути зведені до книжкового

знання тому що вони визначалися культурною традицією, що мала витоки» [6: 45], віддалені від книги як соціального інституту і книжкової культури як атрибута модернізації.

Наративи релігійного та біблійного походження в русинській традиційній культурі співіснували з тими, що актуалізували та візуалізували глибші верстви народної культури, де християнська релігійність була тлом для дії принципово інших героїв, включаючи єдинорогів, велетнів, карликів та чортів [10]. Народна демонологія була серед центральних елементів традиційної культури [14], яка фактично виступала як широкий символічний простір, до рамок якого інтегрувалися інші аспекти русинської ідентичності, генетично пов'язані з місцевими формами ідентичності або християнськими віруваннями, асимільованими русинськими селянами.

Через два десятиліття після польових досліджень В. Гнатюка, його російсько-чеський колега П. Богатирьов фіксував аналогічну ситуацію, наголошуючи, що «християнські обряди не завжди витісняють народні. Нерідко навпаки, християнські обряди підтримують народні своїм авторитетом» [5: 110]. В. Гнатюк та його колеги фіксували домінування народної культури, яка ґрунтувалася на приматі традиції та її відтворенні як самими носіями такої культури, так і характерними для неї соціальними інституціями. У цьому контексті примітний не просто традиціоналізм та вражаюча стійкість такої моделі розвитку, а й те, що саме ця культура стане соціальною прабатьківщиною націоналізму, який у русинському мовному просторі виникне зі значним запізненням у порівнянні з сусідніми спільнотами.

Ці інші групи на той час здобули умовно свої «народні» культури чи «культури народних мас», які стали «сприйнятими, асимільованими та переробленими масами культурами» [35: 9–10], які пізніше стали основами ідентичностей модерних націй. Русинська народна культура була принципово іншою, оскільки на початку ХХ століття впливом з боку носіїв інших соціальних культур для русинських селян був мінімальним. Таким чином, традиційна русинська ідентичність як самосвідомість інших аграрних співтовариств могла використовувати «народні переклади літературних зразків у різних редакціях тексту, відображаючи відповідні верстви народу та різні рівні культури» [20: 22], які фіксувалися не лише В. Гнатюком на початку ХХ ст., але й продовжували існувати до інтеграції русинських територій до складу Української РСР, де їхня модернізація й стала можливою.

Тому традиційна народна культура русинів, яка була основою їхньої ідентичності, включала елементи різного культурного походження, яким приписувалося різне значення, тому що соціальні ролі варіювалися і залежали від культурного контексту. Цикл соціального та

культурного існування такого суспільства відрізнявся консервативною стабільністю, яка зберігалася і впродовж 1920–1930-х рр., коли, за спостереженнями П.Г. Богатирьова, «при будь-яких нововведеннях селянин часто заявляє, що він боїться першим прийняти щось нове. Кожен боїться першим проявити ініціативу, чекає, щоб хтось інший став застрільником і щоб цензура колективу схвалила цей вчинок» [3. С. 93].

Русинський селянин був скований традиціями, успадкованими від предків, які фактично стали формою соціальної цензури та обмежували новації. Тому аграрний і господарський цикл русинської спільноти був інтегрований до широких контекстів соціального та економічного життя русинів, окремі прояви якого легітимізувалися текстами біблійного походження: останні санкціонували сам лад побуту русинського населення. Тому, не лише особливості соціальної сфери, а й природні та географічні якості земель, населених русинами, інтерпретувалися ними до релігійно-центричної системі координат. Формально біблійні сюжети були фактично асимільовані у рамках традиційної культури, яка стимулювала унікальні форми народної релігійності. Такі легенди були інтегровані у соціальні та економічні норми русинського суспільства, відображаючи стереотипи, які існували серед русинів щодо ґендерних та соціальних ролей.

Вивчаючи культуру та етнографію русинів, а також сучасний для початку ХХ століття стан русинського фольклору та традиційної культури, Володимир Гнатюк, таким чином, фактично сприяв інтеграції русинських трендів до українського національного проекту. Український національний рух у той період перебував у стані підйому та активізації, що стало одним із наслідків посилення української культури, яка вступила до стадії модерну [15]. Модерн став потужним стимулом, який сприяв націоналізації та українізації традиційних форм етнічної культури, що було характерним не лише для української ситуації, а й для розвитку національних рухів міноритарних груп Східної та Центральної Європи [36]. Володимир Гнатюк підтримував активні зв'язки із представниками національної інтелігенції, з діячами української літератури, яка на той час була однією з основних форм розвитку українського національного руху.

Співпрацюючи і ведучи активне листування з діячами української культури кінця ХІХ і початку ХХ століття, включаючи Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Бориса Гринченка, Богдана Лепкого, Антона Крушельницького, Івана Нечуя-Левицького та інших українських письменників, Володимир Гнатюк сприяв, ділячись з ними результатами своїх наукових досліджень, проникненню фольклору в українську літературу як єдину легітимну і можливу на той момент форму активного українського руху в Росії. Володимир Гнатюк, таким

чином, не лише брав активну участь у популяризації українських етнографічних досліджень, що сприяло поступовій інтеграції народної традиційної культури у контексти національного руху, а й став активним учасником того процесу, який в історіографії 1980-х років буде визначено як “винайдення традицій” [39]. Активно вивчаючи та досліджуючи традиційну культуру русинів – народні пісні, казки та легенди – Володимир Гнатюк фактично перетворював фольклорну компоненту української ідентичності на одну з винайдених традицій, які пропонували учасники українського національного проекту.

У такій ситуації українізація носіїв форм слов'янської мови Східної та Центральної Європи, які на той час не були піддані стандартизації та кодифікації, але вже встигли стати об'єктом уваги українських вчених та інтелектуалів, стала неминучою тому, що Володимир Гнатюк та його колеги фактично підтримували український національний рух, конструювали у художньому і в академічному дискурсі, наділяючи українців як уявлену спільноту необхідними атрибутами та характеристиками, які ставили їх не лише в один ряд з іншими націями регіону, а й передбачали наявність як високої, так і низької, народної та традиційної, культури, вивченням, створенням, кодифікацією та просуванням якої й займався Володимир Гнатюк. Цей процес, серед учасників якого виявився і Володимир Гнатюк, не був оригінальним й виключно українським феноменом модернізації – аналогічні тенденції, пов'язані з націоналізацією селянського населення та трансформацією традиційних, архаїчних, селянських, аграрних та периферійних спільнот у модернові нації стали фактично повсюдним процесом у соціальній історії Європи до початку ХХ століття.

Висновки

Аналізуючи русинські проблеми, В.Гнатюк керувався методами етнографії та історії, характерними для останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. У цьому контексті він прагнув максимально детально та докладно описати і зафіксувати окремі елементи народної русинської культури, що дозволило йому, але більшою мірою його ідеологічним та інтелектуальним спадкоємцям, створити цілісну картину етнічної історії русинів та русинської етнографії. Фактично завдяки діяльності В. Гнатюка русини отримали перші академічні описи свого життя в українській етнографічній традиції.

Спроби опису русинів з української точки зору, виконані В. Гнатюком, призвели у наступні десятиліття до інтеграції останніх до українських історіографічних контекстів, що дозволило українським інтелектуалам уявити русинів як етнічну групу українців. Спадщина В. Гнатюка, сфокусована на вивченні русинів, безперечно є частиною

україноцентричного бачення русинів як етнічної групи, але не самостійної нації. Водночас значення внеску В. Гнатюка не обмежується лише інтеграцією русинів у ширші українські контексти. Автор вважає, що основна заслуга В. Гнатюка, неспівомірна ні їм, ні його сучасниками, ні значною частиною наступних поколінь істориків, полягає у спробі зафіксувати архаїчні традиційні культурні інституції та відносини на рівні аграрної селянської внутрішньої східноєвропейської периферії, що В. Гнатюка фактично й було виконано, але В. Гнатюк ігнорується як дослідник традиційної пізньої архаїчної народної культури, яка була зафіксована ним. Спадщина В. Гнатюка належить переважно не історії етнографії чи історії української діалектології – роботи В. Гнатюка ми можемо розглядати у ширшій перспективі як спроби зафіксувати традиційне архаїчне аграрне суспільство. Тексти В. Гнатюка цінні тим, що фіксують традиційну народну культуру, яка протягом нового часу вкрай рідко потрапляла на сторінки писемних джерел.

Спадщина В. Гнатюка потребує ревізії та змістовно нової, іншої інтерпретації його текстів, тобто радикального перегляду, оскільки нове бачення В. Гнатюка як дослідника пізньої традиційної архаїчної культури дозволить суттєво розширити можливі вектори та траєкторії вивчення територій Східної Європи, населених русинами в останній чверті 19 – на початку ХХ ст., інтегрувавши подібні дослідження у контексти нової соціальної та культуральної історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтин М.М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М.: Худож. лит., 1965. 548 с.

2. *Богатырев П.Г.* Задачи этнографа в Подкарпатской Руси // Богатырев П.Г. Функционально-структуральное изучение фольклора / сост., ком., вступ. ст. С.П. Сорокиной. М.: ИМЛИ РАН, 2006. С. 108–117.

3. *Богатырев П.Г.* Некоторые замечания о взаимовлиянии между высоким и низким искусством // Функционально-структуральное изучение фольклора / сост., ком., вступ. ст. С.П. Сорокиной. М.: ИМЛИ РАН, 2006. С. 201–206.

4. *Богатырев П.Г.* Этнографические поездки в Подкарпатскую Русь. Опыт синтетического исследования // Функционально-структуральное изучение фольклора / сост., ком., вступ. ст. С.П. Сорокиной. М.: ИМЛИ РАН, 2006. С. 74–79.

5. *Богатырев П.Г.* Этнологическая география и синхронический метод // Функционально-структуральное изучение фольклора / сост., ком., вступ. ст. С.П. Сорокиной. М.: ИМЛИ РАН, 2006. С. 93.

6. *Гинзбург К.* Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в

- XVI веке / пер. с ит. М.Л. Андреева, М.Н. Архангельской. М.: РОССПЭН, 2000. 272 с.
7. *Гнатюк В.* В справі літературної мови підкарпатських русинів // Вибранні статті про народнотворчість. На 110-річчя народження 1871–1981. Нью Йорк: НТШ, 1981. С. 241–247.
8. *Гнатюк В.* Галицько-руські народні легенди. Т. 1. Львів: НТШ, 1902. 215 с.
9. *Гнатюк В.* Галицько-руські народні легенди. Т. 2. Львів: НТШ, 1902. 287 с.
10. *Гнатюк В.* Деякі оповідання про опришків // Гнатюк В. Вибранні статті про народну творчість. На 110-річчя народження 1871–1981. Нью Йорк: НТШ, 1981. С. 249–260.
11. *Гнатюк В.* Знадоби до галицько-руської демонології. Львів: НТШ, 1904. 272 с.
12. *Гнатюк В.* Коломийки // Етнографічний збірник. 1905. Т. 17. С. 3–43.
13. *Гнатюк В.* Словацький опришок Яношик у народній поезії // Записки НТШ. 1899. Т. 31–32. С. 1–50.
14. *Гнатюк В.* Угроруські духовні вірші // Записки НТШ. 1902. Т. 46, кн. 2. С. 1–11.
15. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
16. *Гуревич А.Я.* Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. М.: Искусство, 1990. 396 с.
17. *Дронов М.* К вопросу о донациональной этнической идентичности русинов Словакии (ХІХ – начало ХХ вв.) // Исторический формат. 2015. № 2 (2). С. 125–139.
18. *Колесса Ф.* Українська усна словесність. Львів: Наклад фонду «Учітеся, брати мої», 1938. 645 с.
19. *Кондаков И.В.* Массовая культура: опыт теории относительности // Обсерватория культуры. 2017. Т. 14, № 5. С. 516–523. doi: 10.25281/2072-3156-2017-14-5-516-523
20. Крестьянское искусство Севера. Об искусствоведческой экспедиции на русский Север. Л.: Academia, 1926. 25 с.
21. *Кудрявцев О.Ф.* Карло Гинзбург и его книга «Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI веке» // Гинзбург К. Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI веке / пер. с итал. М.Л. Андреева, М.Н. Архангельской. М.: РОССПЭН, 2000. С. 5–28.
22. *Лановик З.Б., Лановик М.Б.* Осмислення мультикультуралізму східноєвропейського простору у фольклорно-етнографічних працях Володимира Гнатюка про угорських русинів // Русин. 2022. № 67. С. 342–360.
23. *Лановик З.Б., Лановик М.Б., Ковалець Л.М.* Угорські русини в дослідженнях Володимира Гнатюка: археологія пам'яті // Русин. 2020. № 59. С. 176–196.
24. *Роздольський О.* Галицько-руські народні новели. Львів: НТШ ім. Т. Шевченка, 1900. 166 с.

25. *Тарнович Ю.* Лемківщина: матеріальна культура. Краків: Українське Видавництво, 1941. 168 с.
26. *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / гол. ред. Г. Скрипник.* Київ: НАН України – МАУ – ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2013. 750 с.
27. *Blum J.* The end of the old order in rural Europe. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978. 505 p.
28. *Chaturvedi V.* Peasant Pasts: History and Memory in Western India. Berkeley: University of California Press, 2007. 329 p.
29. *Eidheim H.* When Ethnic identity is a social stigma // *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference / ed. F. Bart.* Bergen: Universitetsforl, 1969. P. 39–57.
30. *Gebre-Medhin J.* Peasants and Nationalism in Eritrea: A Critique of Ethiopian Studies. N.Y.: Red Sea Press, 1989. 220 p.
31. *Gellner E.* Nations and Nationalism. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 208 p.
32. *Lehning J.R.* Peasant and French: Cultural Contact in Rural France during the Nineteenth Century. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 254 p.
33. *Mallon F.E.* Peasant and Nation: The Making of Postcolonial Mexico and Peru. Berkeley: University of California Press, 2023. 498 p.
34. *Mandrou R.* De la culture populaire aux XVII et XVIII siècle: de la Bibliothèque bleue de Troyes. Paris: Stock, 1964. 222 p.
35. *Rogers E., Svenning L.* Modernization among peasants: the impact of communication. N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, 1969. 429 p.
36. *Rychlik J.* Národ jako product sociální komunikace? Příspěvek ke komparaci českého a běloruského “modelu” // *Cesty k národnímu obrození: běloruský a český model. Sborník příspěvků z konference konané 4. – 6.7.2006 v Praze.* Praha: UK FHS, 2006. S. 29–40.
37. *Sabean D.* Peasant Voices and Bureaucratic Texts: Narrative Structure in Early Modern German Protocols // *Little Tools of Knowledge. Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices / ed. P. Becker, W. Clark.* Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2001. P. 67–93.
38. *Shigeru Sato,* War, Nationalism and Peasants: Java Under the Japanese Occupation, 1942-45. L.; N.Y.: Routledge, 2015. 300 p.
39. *The Invention of Tradition / eds. E. Hobsbawm, T. Ranger.* Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 324 p.
40. *Weber E.* Peasants into Frenchmen: the modernization of rural France, 1870–1914. Stanford: Stanford University Press, 1976. 615 p.

References

1. Bakhtin, M.M. (1965) *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kul'tura*

srednevekov'ya i Renessans [The Work of François Rabelais and the Folk Culture of the Middle Ages and Renaissance]. Moscow: Khudozhestvennaya literatura.

2. Bogatyrev, P.G. (2006a) *Funktsional'no-struktural'noe izuchenie fol'klora* [Functional-Structural Study of Folklore]. Moscow: A.M. Gorky Institute of World Literature of the Russian Academy of Sciences. pp. 108–117.

3. Bogatyrev, P.G. (2006b) *Funktsional'no-struktural'noe izuchenie fol'klora* [Functional-Structural Study of Folklore]. Moscow: A.M. Gorky Institute of World Literature of the Russian Academy of Sciences. pp. 201–206.

4. Bogatyrev, P.G. (2006c) *Funktsional'no-struktural'noe izuchenie fol'klora* [Functional-Structural Study of Folklore]. Moscow: A.M. Gorky Institute of World Literature of the Russian Academy of Sciences. pp. 74–79.

5. Bogatyrev, P.G. (2006d) *Funktsional'no-struktural'noe izuchenie fol'klora* [Functional-Structural Study of Folklore]. Moscow: A.M. Gorky Institute of World Literature of the Russian Academy of Sciences. p. 93.

6. Ginzburg, C. (2000) *Syr i chervi. Kartina mira odnogo mel'nika, zhivshego v XVI veke* [The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller]. Translated by M.L. Andreev & M.N. Arkhangel'skaya. Moscow: ROSSPEN.

7. Hnatiuk, V. (1981a) *Vybrani statti pro narodnu tvorchist'. Na 110-richchya narodzhennya 1871–1981*. New York: NTSh. pp. 241–247.

8. Hnatiuk, V. (1902a) *Halyt's'ko-rus'ki narodni lehendy*. Vol. 1. Lviv: NTSh.

9. Hnatiuk, V. (1902b) *Halyt's'ko-rus'ki narodni lehendy*. Vol. 2. Lviv: NTSh.

10. Hnatiuk, V. (1981b) *Vybrani statti pro narodnu tvorchist'. Na 110-richchya narodzhennya 1871–1981*. New York: NTSh. pp. 249–260.

11. Hnatiuk, V. (1904) *Znadoby do halyt's'ko-rus'koyi demonol'ogiyi* [Materials for Galician-Rusyn Demonology]. Lviv: NTSh.

12. Hnatiuk, V. (1905) Kolomyky [Kolomyikas]. *Etnohrafichnyy zbirnyk*. 17. pp. 3–43.

13. Hnatiuk, V. (1899) Slovats'kyy opryshok Yanoshyk u narodniy poeziyi [The Slovak Oprishok Janosik in Folk Poetry]. *Zapysky NTSh*. 31–32. pp. 1–50.

14. Hnatiuk, V. (1902) Uhrorus'ki dukhovni virshi [Hungarian-Rusyn Spiritual Verses]. *Zapysky NTSh*. 46(2). pp. 1–11.

15. Hrytsak, Ya. (2019) *Narys istoriyi Ukrainy. Formuvannya modernoyi natsiyi XIX–XX stolittya* [An Outline of the History of Ukraine. The Formation of the Modern Nation in the 19th–20th Centuries]. Kiev: Yakaboo Publishing.

16. Gurevich, A.Ya. (1990) *Srednevekovyy mir: kul'tura bezmolvstvuyushchego bol'shinstva* [The Medieval World: The Culture of the Silent Majority]. Moscow: Iskusstvo.

17. Dronov, M. (2015) K voprosu o donatsional'noy etnicheskoy identichnosti rusinov Slovakii (XIX – nachalo XX vv.) [On the Question of the Pre-National Ethnic Identity of the Rusins of Slovakia (19th – Early 20th Centuries)]. *Is-toricheskyy format*. 2(2). pp. 125–139.

18. Kolessa, F. (1938) *Ukrayins'ka usna slovesnist'*. Lviv: Naklad fondu "Uchite-sya, braty moi".
19. Kondakov, I.V. (2017) Massovaya kul'tura: opyt teorii otnositel'nosti [Mass Culture: An Experiment in the Theory of Relativity]. *Observatoriya kul'tury*. 14(5). pp. 516–523. doi: 10.25281/2072-3156-2017-14-5-516-523
20. Anon. (1926) *Krest'yanskoe iskusstvo Severa. Ob iskusstvedcheskoy ekspeditsii na russkiy Sever* [Peasant Art of the North. On the Art History Expedition to the Russian North]. Leningrad: Academia.
21. Kudryavtsev, O.F. (2000) Karlo Ginzburg i ego kniga "Syr i chervi. Kartina mira odnogo mel'nika, zhivshego v XVI veke" [Carlo Ginzburg and His Book "The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller"]. In: Ginzburg, C. *Syr i chervi. Kartina mira odnogo mel'nika, zhivshego v XVI veke* [The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller]. Translated by M.L. Andreev & M.N. Arkhangelskaya. Moscow: ROSSPEN. pp. 5–28.
22. Lanovyk, Z.B. & Lanovyk, M.B. (2022) Understanding the multiculturalism of Eastern Europe in the folklore and ethnographic works of Volodymyr Hnatiuk about the Ugrian Rusins. *Rusin*. 67. pp. 342–360. doi: 10.17223/18572685/67/19
23. Lanovyk, Z.B., Lanovyk, M.B. & Kovalets, L.M. (2020) Ugrian Rusins in the works of Volodymyr Hnatiuk: The archeology of memory. *Rusyn*. 59. pp. 176–196. doi: 10.17223/18572685/59/10
24. Rozdolskyy, O. (1900) *Halyt's'ko-rus'ki narodni novely*. Lviv: NTSh.
25. Tarnovych, Yu. (1941) *Lemkivshchyna: material'na kul'tura* [Lemko Region: Material Culture]. Kraków: Ukrayins'ke Vydavnytstvo.
26. Skrypnyk, H. (ed.) (2013) *Ukrayintsi-rusyny: etnolinhvistychni ta etnokul'turni protsesy v istorychnomu rozvytku*. Kiev: National Academy of Sciences of Ukraine – International Association of Ukrainians – M.T. Rylsky Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology.
27. Blum, J. (1978) *The End of the Old Order in Rural Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
28. Chaturvedi, V. (2007) *Peasant Pasts: History and Memory in Western India*. Berkeley: University of California Press.
29. Eidheim, H. (1969) When Ethnic Identity is a Social Stigma. In: Barth, F. (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen: Universitetsforlaget. pp. 39–57.
30. Gebre-Medhin, J. (1989) *Peasants and Nationalism in Eritrea: A Critique of Ethiopian Studies*. New York: Red Sea Press.
31. Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
32. Lehnig, J.R. (1995) *Peasant and French: Cultural Contact in Rural France during the Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
33. Mallon, F.E. (2023) *Peasant and Nation: The Making of Postcolonial Mexico and Peru*. Berkeley: University of California Press.

34. Mandrou, R. (1964) *De la culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècle: de la Bibliothèque bleue de Troyes*. Paris: Stock.

35. Rogers, E. & Svenning, L. (1969) *Modernization among Peasants: The Impact of Communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

36. Rychlik, J. (2006) Národ jako produkt sociální komunikace? Příspěvek ke komparaci českého a běloruského 'modelu' [Nation as a Product of Social Communication? A Contribution to the Comparison of the Czech and Belarusian "Model"]. In: *Cesty k národnímu obrození: běloruský a český model. Sborník příspěvků z konference konané 4.–6.7.2006 v Praze*. Prague: UK FHS. pp. 29–40.

37. Sabeau, D. (2001) Peasant Voices and Bureaucratic Texts: Narrative Structure in Early Modern German Protocols. In: Becker, P. & Clark, W. (eds) *Little Tools of Knowledge: Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. pp. 67–93.

38. Sato, S. (2015) *War, Nationalism and Peasants: Java Under the Japanese Occupation, 1942–1945*. London; New York: Routledge.

39. Hobsbawm, E. & Ranger, T. (eds) (1983) *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

40. Weber, E. (1976) *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford: Stanford University Press.

Кирчанів Максим Валерійович – доктор історичних наук, доцент, Воронежський державний університет (Росія).

Кирчанов Максим Валерьевич – доктор исторических наук, доцент, Воронежский государственный университет (Россия).

Maksym W. Kyrchanoff – Voronezh State University (Russia).

E-mail: maksym_kyrchanoff@hotmail.com